

PERCZEL MÓR EMLÉKIRATAIBÓL

Jókai magnetikus hölgyének igaz története

Jókai a Csataképek *Nomen et omen* c. fejezetében írja, hogy 1848 januárjában sokat beszéltek egy váci magnetikus álomjáró hölgyről, aki sok mindenfélét megjövendölt előre, amik közül több be is teljesedett. Amikor Perczel Mórt megválasztották követnek, írja Jókai, Pozsonyba utaztában egy éjet Vácott töltött s annyit beszéltek neki a rejtélyes hölgyről, hogy elvezettette magát hozzá. A leány éppen jelen volt orvosa odaléptette Perczelt elébe s halkan megkérdezte tőle:

„Ki e férfi ?

A leány vártatva, tétovázva felelt:

Egyike — a jövendő — legnagyobb — hadvezéreinek.

Perczel elmosolyodott és gondolta magában, az országgyűlés táborában mindenesetre.

Nem az országgyűlésen, felelé a leány a ki nem mondott gondolatra. A csatamezőn.

S milyen sors vár reá ott ? kérdezé az orvos.

Órizkedjék tulajdon nevével . . .”

Móri csatavesztése után eszébe jutott e jóslat Perczelnek, írja tovább Jókai, s hogy kevéssel utóbb Ceglédbercsnél újból nem verték meg, csak annak köszönhető, hogy a kérdezősködésére felelő sváb Perczelnek nevezte a községet, mire újból eszébe jutott neki a jóslat, visszajedt önnévétől s a mellette ellovagló Dembinszki-nek adta át a vezérletet, aki megnyerte a csatát.

Ez Jókai elbeszélése. Kezünkben van Perczel kéziratos emlékiratainak egy iva, amelyben e magnetikus leány jóslatáról is ír, s úgy gondoljuk, nem lesz érdektelen a közlése. És ezzel átadjuk a szót Perczelnek, betűhíven közölve írását:

1838 és 1848 közt Tolna, Baranya, Komárom és Pest megyéken kívül még Fehérmegye gyűléseit is látogatám és az ottani ellenzék egyik vezérszónoka valék. Fehérmegyében Zsömböri Fanni nemes, birtokos családbeli kisasszony magneticus kórságban sinlőde és ily állapotban sokszor különös nyilatkozatot tón. A hazafias nő sokszor meglátogató a megyei terem galleriáit, úgy Tolna megyét is és így alkalma vala engem eléggé megismerni. Ugy látszik, képem, cselekvőségem igen igen lelkébe vésődhete, mert 1844-ben, midőn Pozsonyban országgyűlésen valék, egy levelet veszek Moldoványi József megyei katonai főbiztostól, kinek fia József nálam ez időben patvarista vagy irnok volt, egy virágkoszorú melléklettel, melyben értesít, hogy az említett Zsömböri Fanni kisasszony, mint atyafia nála levén Nagymányokon látogatóban, ott ilyes álomba esett és az alatt különösen engem, de a hazát is illető rendkívüli jóslatokat monda: jelesen, hogy a magyarok nemsokára iszonyú véres hábo-

rúba fognak keverődni, hogy a budai kastély el fog égni, hogy Vácznál egy nagy csata leend, hogy én, már most legjeleseb főnöke a hazafiaknak, e háború alatt azok legdicsőbb vezére leendek és utóbb Magyarhont meg fogom menteni. Egyszersmind számomra egy virágkoszorút font és kíváná ennek elküldését. Ezen levél és koszorú is még ma írásaim között van. Tudomására van sok élőknek. Rendkívülinek látszó és még sem csudálatos; az érzékeny, az eszes nő úgy látszik szónoklatimból megérté belsőmet, jövőmet, a megye választási küzdelesekbeni vezérkedésemből megjóslá az országos hadi vezérkedést. Én nyíltan jóslám, hirdetem a forradalmat és hogy háború lesz; én már 1848 előtt sok éveken át háborút üzék nemcsak szóval, de haddal is vezérkedék. Az 1839—1840-ki tolnai kubinszky — pecsovics harcz, a véres csata és a Tolna megyei ház ostroma nem csekélyé személyesíti az 1849-ki országos harczot.

Erről hallhata valamit Jókay úr, de vagy nem jól, vagy elferdíté, mi valószínűbb. Természetes. Irigylék ők hedvezéri diadalom és tehetségem, irigylék politikai vezéri pályám, irigylék, hogy mint nagy úrbéri birtokú atyának magzata és 15 élő testvér közt hetedik oly roppant áldozattal tudám és merém nyíltan a jobbágy felszabadítását hirdetni, hogy egyik legelőkelőbb nemesi család fia merém az osztrák elleni élethalál háborút éveken át hirdetni a nélkül, hogy ez mert és tudott volna bántani; hogy az ellenzéki conferenciát, a védegyeletet én indítám kezdém, nem Kossuth, hogy 1843-ban már oly lényeges törvények alkotását eszközölém és én már ekkor valék a radical párt vezetője vagy inkább alkotója, míg Kossuth ezé csak 1847-ben lőn. Irigylék az 1839 és 1843 közti Tolna, Baranya és Fehér megyékbeni fényes és páratlan működésem, izgatásom; irigylék az 1839-ki tolnai pártoskodásokban rendkívüli szereplésem és azt, hogy ennek végén toroksvadó betegségbe esvén, magam tudám éltem megmenteni 3 holnapon át megtagadva hangejtést, és hogy hűtelenségi perbe vonatván a felség által, még ugyanaz évben ellenpártom közbevetésére ez megszüntetteték. Irigylék, hogy 1831-ben míg sokan szóval küzdtek a lengyel ügyért, én valék az egy, ki azok számára sereget toborza, befogaték és több holnapon át rabságot szenvedék. Irigylék, (hogy) már 1825-ben, az ébredő mozgalomkor, mint 14 éves fiú szereplék, egy társaságot alakíték lakásomon Vörösmarty aegidiuma alatt „Tudományos társaság” czime alatt; ami lőn eredete, indítója az igazi nagy academiának és hogy ezt a kormánytisztviselők erőszakosan feloszlatván, egy politikai együletet képezék „Res publica” alakítása által, miért 27 jeles családbeli egyénekkel több hétre az universitas vérhatalommal bíró bírósága által elzáraték és elimináltaték. Szemere és Vukovics nem merhet többé dicsekedni, hogy ők voltak az első republikánusok Magyarhontban. Irigylék, hogy Vörösmarty Mihály, a magyarok legjelesebb költője és legtisztább hazafia volt 8 évig nevelóm s tőle tanulám a hazafiságot, hűséget. Irigylék, hogy 1811-ben születék, midőn ég és föld dicsőíté érkezőem, égen a híres cometa, földön a feledhetlen zamatú és erejű 1811-ki bor.

Irigylék, hogy még atyám egyik leggazdagabb földbirtokosa Magyarhonnak, addig én, mert 15 testvérrel bíró, és mert illetőségem nagy részét már atyám éltekor pedig közpályámra áldozám, szegény, ma mégis független élek, nekem áldó atyám és ipam küldte jövedelmemből. Pedig nemcsak nem orzám el... de még nem is pazarlám el... az ország kincseit, de még a prédabani illetőségem sem vevém el. Még azt is irigylék, hogy nem szóltam 18 éven át és áldozék honomnak hallgatással.

Nem lehet célunk, hogy Perczel emlékiratai ez eddig kiadatlanul maradt egy ivének közlésével kapcsolatban egész politikai és katonai pályáját részletesen ismertessük, egy-két momentumot azonban mégis ki kell emelnünk életéből. A saját szerepéről irt sorai szertelennek tűnhetnek, s tagadhatatlan is, hogy Perczel exaltált lelkű ember volt. Vélт honmentése gondolatának igézetétől nem tudott szabadulni s szembefordult mindenkivel, aki ezt nem ismerte el. Ez azonban nem homályosíthatja el a tényt, hogy a szabadságharc legtöbb sikert aratott vezéreinek egyike volt, s hogy az ország forradalmasításában a szélsőbal legintranszigenesebb képviselőjeként nagyon jelentékeny volt a szerepe. Wessenberg osztrák miniszterelnök 1848-ban a legfelsőbb uralkodói körök felfogását jegyezte fel akkor, amikor Batthyány Lajos, Kossuth, Teleki László és Madarász László mellett Perczelt nevezi meg a forradalom egyik főokozójául.¹

Emlékiratainak azon a megjegyzésén, hogy az alig tizenégy esztendő korában alakított „Tudományos társaság” volt az „eredete és indítója” az Akadémiának, csak mosolyogni lehet. Eltűlozva a szerepét az ennek feloszlata után alakított „Res publica”-val kapcsolatban is. Az egyetemi fegyelmi eljárás adatai szerint nem ő, hanem bátyja, Perczel Sándor és korban kettőjük közt lévő unokatestvérük, Somssich Pál szervezték meg 1826 novemberében a fegyelmi során „Egyetértés” néven szereplő titkos társaságot. De az mégis kétségtelennek látszik, hogy náluknál nem sokkal kisebb szerepet játszhatott ebben Perczel Mór is, mert az 1827 március végén hozott végítélet hozzájuk hasonlóan őt is, erkölcsi magaviseletből kettős érdemjeggyel, kizárta az egyetemről.² Perczel Mór nem volt még ekkor egészen tizenhat éves sem. Mit tehetett egyebet, mint hogy bátyjával együtt beállt a Russo tüzérezredbe kadétnak. Három évvel utóbb, 1830-ban, azonban otthagya a katonaságot. A következő évben a lengyel felkelés lázba hozza, volt ezredtársai közül többeket „a lengyelekhez való általmenetelre unszol” s mikor „célba vett szándékjának eszközlésbe való vétele iránt teendő további intézetek végett” május 1-én volt ezrede kaszárnyájában megjelenik,

1 Károlyi Árpád: Batthyány Lajos főbenjáró pere. I. k. Bpest, 1932. 591. 1.

2 Radovics György: Egy elfelejtett egyetemi fegyelmi csomó. (Szemináriumi dolgozatok 1941—1942. Kiadják a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karának szemináriumi gyakor nokai. Pécs, 1942.)

letartóztatják őt. Pest megye már másnap kéri, hogy mint nemes személyt adják át a vármegyének, aminek megtörténte után a június 7-i közgyűlés úgy találta, hogy letartóztatásával „az egész szabad alkotmányos hazán, törvényein s szabadságain” esett sérelem. Azonnal szabadlábra helyezik s a terembe vezetve a közönség nagy lelkesedéssel fogadja.³

A huszadik évét még be sem töltött ifjú neve ezzel egyszerre országos hírvivé lesz. Már 1836-ban, 25 esztendőskorában, ő irányítja a tolnai választásokat s a Laczkfiak és Garák egykori birtoka, Simontornya főszolgabírói székébe kerül. Az 1839–1840. évi tolnai pártoskodásokban ő a kubinszkyak, vagyis a szabadelvűek vezetője a pecsovicsok, vagyis a konzervatívok elleni harcában.⁴ A két párt között fegyveressé vált a küzdelem, s Perczel a valóságot írta emlékirataiban, hogy ő vezette a kubinszkyakat, amikor megostromolták a vármegyeházát s megszalasztották a pecsovicsokat. A küldött királyi biztos, Vay Ábrahám gróf vádirata szerint ő kezdte el a tettlegességeket, s ő fúvatott támadót a vármegyeház megostromlására. Lázáttal és felségsértéssel vádolta őt Vay, s 1839 július 27-én felfüggesztette állásából. Csak a pártoskodások megszűntével, miután a konzervatívok nevében Döry Gábor békejobbot nyújtott, s az új tisztújításkor a pecsovicsok jutottak a hivatalokba, az 1841 március 21-i közgyűlésen felolvasott királyi leirat menti fel őt és testvéreit az ellenük emelt vádak alól.⁵

Az 1843-i országgyűlésre Tolna megye követeként vonult be Perczel s Horváth Mihály tanúsága szerint „bátor, szenvedélyes, áradó szónoklata s terjedelmes encyclopaediai ismeretei által, már ekkor nagy mértékben magára vonta a közfigyelmet”.⁶ Az ifjúság fátklyászenével köszönti forradalmi beszédeit, Batthyány Lajos pedig már ez év végén Perczelben látja a legszélsőbb baloldali álláspontot megtestesülni.⁷ Ezen az országgyűlésen éri el Zsomböri Fanni jóslatának híre, s azt hiszem nem tévedünk, amikor azt mondjuk, hogy ez a jóslat fejlesztette ki az ő különben is exaltált lelkében lassanként rögeszméjévé vált honmentő tudatát. Amikor 1844 október 16-án az Országos Védegyesület megalakul, az alapszabályok elkészítésénél a Perczel indítványára még 1842-ben alakult tolnai védegyelet alapszabályvai szolgáltak irányadóul.⁸ Tekintélyét, népszerűségét és honmentő tudatát ez is csak növelte, s nem minden

3 Madarász József: Emlékirataim. Bpest, 1883. Madarász ennek az ügynek a tárgyalásával kezdí Emlékiratait s közli a rávonatkozó iratokat is.

4 A konzervatívok onnét kapták nevüket, hogy egy Pecsovics nevű tisztartót itatta és etette őket. a szabadelvűek pedig onnét, hogy egyik kortesük hasonlított egy Kubinszky nevű, az egyik forrás szerint himlőhelyes, a másik szerint piros ábrázatú dunaföldvári timárhoz.

5 Bodnár István és Gárdonyi Albert: Bezerédj István. II. k. Bpest, 1920. I. fejj.: Kubinszky- és Pecsovics-világ Tolnában.

6 Huszonöt év Magyarország történelméből. II. k. Genf, 1864. 185. l.

7 Ld. Széchenyi naplójegyzését 1843 nov. 19-én és dec. 15-én. (Széchenyi Napló. V. k. Bpest, 1937. 778 és 787. l.)

8 Milleneumi történet, IX. k. 609. l.

alap nélkül irhatta, hogy „a védegyeletet én indítám kezdém, nem Kossuth”.

Jószívű, de heves és indulatos. „Nem lehet boldogulni róka szereppel, de oroszlánnak kell lenni” – ezt vallotta⁹ s ellenfeleivel ki-méletlen volt. Könnyen odamondta nekik: felakasztatlak benneteket, de egy jó szóra újból lecsendesült.¹⁰ Nem átalotta egyszer egy köz-beszólásában Széchenyit hazaárulónak nevezni.¹¹ A politikailag hoz-zá legközelebb álló Madarász Lászlóval minden négy percből há-romban összetűz, a negyedikben pedig kibékül.

1848 márciusában a fiatalsághoz csatlakozott s a március 27-i népgyűlés estéjén, aznap, amikor Petőfi *A királyokhoz* c. republi-kánus versét felolvasta, ő volt az, aki a közcsendbizottmánynak nemzeti konventté való átalakítását javasolta, mert az országgyű-lés „nem hű kifejezése a nemzetnek s nem bír elég erővel”. Az első népképviselési országgyűlésen Szilágyi Sándor jellemzése szer-int¹² „egyike volt azoknak, ki megbetegült volna, ha mindennap nem szónokolhata” és sikerrel tudta volna betölteni mint politikus Danton szerepét, ha a magyar forradalom élén egy Robespierre állott volna. Kossuth, aki egy alkalommal izgatott lelkű látnoknak nevez-te, 1848 augusztus végén azt jósolja, hogy Perczel fog a hatalom élére kerülni és Széchenyivel együtt úgy látja, hogy fel fogja őket akasztatni.¹³ Jelentékeny szerepe volt Perczelnek a szeptember 27-i képviselőházi határozat meghozatalában is, amely Lamberg kikül-detését törvénytelennek minősítette s ezzel a Béccsel való szakítást véglegesítette. Egyike volt azoknak a kiküldötteknek, akik ezzel a határozattal a sukorói táborban megjelent, s ő volt az, aki Batthyány ellenállásával szemben ennek publikálását követelte s plakátokkal szólította fel a katonákat, hogy rázzák le a nyakukról a nem forradalmi szellemű tiszteket.¹⁴

A harc megindultával Perczel szervezi meg az első szabadcsa-patot: a Zrínyi-csapatot s az ő nevéhez fűződött, bár Görgeynek s még inkább Csapó Vilmos tolnai nemzetőrségi őrnagynak jelenté-keny része volt benne, az ozorai diadal,¹⁵ amely tábornoki rangot szerez neki. Ő hódítja vissza két győzelmes csata után a Muraközt. December 30-án, amikor Mórnál Kossuth kívánságára ellenáll Win-dischgraetz csapatainak, seregét szétszórják, de ez nem lankasztja el. A felsődunai sereg egyrészével ő fedezi a debreceni politikusokat. Január 22-én visszafizet Ottingernek Szolnoknál móri vereségéért

9 Széchenyi naplóbejegyzése 1844 aug. 13-án. (Széchenyi Naplói, VI. k. Bpest, 1939. 90. l.)

10 Madarász József Emlékiratai 103. l.

11 Pest megye 1846 nov. 17-i ülésén. (Széchenyi Összes Munkái, VI. k. II. rész. Bpest, 1930. 1012. l.)

12 A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből, Pest. 1850. 136 és 152. l.

13 Széchenyi 1848 aug. 26-i naplóbejegyzése. (Összes Munkái, VI. k. II. rész. Bpest, 1930. 1157. l.)

14 Károlyi A.: I. m. II. k. 175. l.

15 Ld. Bodnár István: Szabadságharcunk ozorai diadala. Szekszárd, 1937.

s Ceglédről is kiveri őt. De amikor egy héttel utóbb Dembinskit nevezik ki a seregek fővezérévé, akivel Cegléd után hevesen összetűzött, hirtelen sértődöttségében azonnal lemond s úgy hagyja ott táborát, hogy azt sem tudják, hová lett.¹⁶ Hazamegy Tolnába és a solti járásba sereget gyűjteni magának. Az általa gyűjtött új sereggel március 10-én a szeged-bácsi tábor élére állítják, s most új diadalok várnak reá. Elfoglalja a szőregi megerősített ellenséges állásokat, felmenti Péterváradot, elfoglalja a korábban hiába támadott szenttamási sáncokat, s egyik diadalát a másik követi egész április havában. Győzelmei kivívásában nem kis része volt személyes bátorságának.

Diadalaitól megittasulva most mintha a legfőbb hatalomra is törni akart volna. A két Madarász, Kállay Ödön s velük együtt vagy harminc képviselő írásban felszólította őt, hogy vegye kezébe a kormányhatalmat, legyen diktátor s mentse meg a hazát.¹⁷ Perczel május 2-án szenvedélyes hangú levélben meg is fenyegeti Kossuthot, hogy ha a kímélet szempontjai miatt az ősszel nem lépett is fel a törvényhozás útján a kormány hibái ellen, melyek az országot mármár végveszélybe döntötték, nem fogja azt most elmulasztani, annál kevésbé, mert még messze van a nemzet az ígért földjétől. De e szándékát rosszkor nyilvánítja. A Bánságba átkalandozva győzelmei ugyan egyelőre még folytatódnak, de a Bácskában kevés őrizetet hagyva hátra, az ellenség ott újból erőre kap, s a bizalom kezd meginogni iránta. Becsületérző legjobb tisztjei a velük való goromba bánásmód miatt otthagyják. Amint ő nem akarja a Bánságban alárendelni magát Bemnek, ő alatta sem akarnak szolgálni mások. Több hozzárendelt törzstiszt inkább hajlandó a haditörvényszék elé állni, mint hozzá menni.

Kossuth ismerve Perczel szenvedélyes, hirtelen természetét, megértéssel fogadja sorait s barátságosan igyekszik neki válaszolni, mint régi barátja, „ki – mint írja – tőled a haza kedvéért sokat eltűr, de egyet ép a haza érdekében nem tűrhet el, azt, hogy anarchiát csinálj és zavart idézz elő a sokat hányatott hazában”. Szemére hánytá egyúttal, hogy a Bácskát „ephemer állapotban”, a közeledő Jellachich kényének kitéve hagyta. Perczel felhörkent Kossuth s a hadügyminiszter, Klapka tábornok, hasonló szemrehányó tartalmú, majdnem egyidejűleg irt leveleire. Tiltakozott eleve az ellen, hogy Jellachich átkeléséért őt tegyék majd felelőssé. Kis hadával, százezernyi ellenség legyőzésével foglalkozva, ezt nem gátolhatja meg. Jellachich üldözése nem az ő, hanem Görgey feladata lett volna. Nem akarja, hogy újból úgy „piszkolják” őt, mint a móri csata után, amit Kossuth kívánságára, a pesti haditanács rendelkezése és Görgey meghagyása következtében fogadott el. Május

16 Ld. Kossuth 1849. febr. 1-i levelét Csányihoz: Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. k. Bpest, 1953, 281. l. — Előadásunk a következőkben, ahol mást nem jelzünk, az ebben a kötetben, valamint a Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai (Bpest, 1955) c. kötetben közölt anyagon alapszik.

17 Kosáry Domokos: Perczel Mór feljegyzései. Századok 1937: 315. l.

12-én bejelenti ezért Kossuthnak lemondását. Klapkának irt válaszában¹⁸ kajánkodást, ármánykodást emleget maga ellen s a közvélemény előtt kíván „oly elégtételt szerezni, minőt polgári és hadi cselekvései igényelnek”. A minisztertanács a lemondást nem fogadja el. Kossuth, Szemere, Csányi egyformán kérik, hogy maradjon Perczel a kérélesnek enged s megmarad a helyén. Május végéig több csatát megnyer még, főhadiszállása még május végén is Titel mellett van. De már kedvetlen, ismételten sürgeti, hogy mentésék fel őt. Érzi, hogy diadalainak vége. Vérig sérti, hogy Görgey, Klapka parancsokat küldenek neki. Amikor Kossuth június elején leküldi hozzá Vukovicst a kormány utasításaival, eleinte indulatoskodik: „Felettem nincs a hazában senki, csak mellettem állhat meg bárki is, – a nép élére állok, s elkergetek mindent, – senki nekem parancsot küldeni ne merészeljen”. De azután lecsillapul s beleegyeznek, hogy ő maga vezessen fel 12.000 embert a felsőtáborba. De mielőtt ezt megtette volna, csapást akart még mérni a titeli fennsíkról kimozdult Jellachichra. A túlerővel szemben azonban június 7-én Kátynál elveszti a csatát. A kormány még nem tud erről, amikor másnap, május 26-i lemondását elfogadva, felmenti őt s törvénysértő nyilatkozatai és a haza „jövőjét komolyan veszélyeztető szándéka” miatt csak korábbi érdemeire való tekintettel nem vonja felelősségre. Perczel még kátyi vereségéért is a kormányt okolja, hogy nem kíséerte figyelemmel Jellachich levonulását, fenyegetőzik, hogy a nemzet előtt felelősségre vonja a kormányt, Kossuthot, Görgeyt. Felmentése után hálátlanságot emleget. „Isten ne büntessen meg benneteket, mert e büntetésben a nemzet és haza lakolna!” – írja június 12-én Kossuthnak és Görgeynek.¹⁹ Leváltása előtt visszavonul még seregével a Ferenc-csatorna mögé s Jellachich háborítatlanul birtokába vehette a csatornától délre eső területet.

Perczel a hadszínteret elhagyva Pestre megy s a tartaléksereg élére kerül. Július elején Ceglédnél vonja össze az erejét, s Kossuth most, Görgeyvel való viszállya kiélesedésével, újra benne bízik. Azt reméli, hogy átkelve a Tiszán a fellelkesedett néppel együtt megsemmisíti vagy legalább is visszavonulásra kényszeríti az orosz sereget. Miután az oroszok hátrább vonták csapataikat s nem került sor ütközetre, Perczel tiszai serege is visszavonult Ujszászra, majd Abonyba. Perczel most újra összeütközésbe került a fővezérséggel. Nem akar engedelmeskedni. Kijelenti, hogy serege ügyeibe nem tűr beleszólást, köszönje meg inkább a kormány fáradozásait, Kossuth pedig ne féltékenykedjék, a haza megmentése most is az ő, Perczel nevéhez fog fűződni. Mészáros parancsát semmibe véve seregével levonul Szegedre. Itt a július 29-i miniszteri és haditanács szorult helyzetében valószínűleg rábízta volna most a fővezérséget, de mielőtt erre sor kerülhetett volna, testvérének, Perczel Miklósnak az

18 Közli Szilágyi Sándor, i. m. 140. l.

19 U. o. 148. l.

aradi várparancsnokság alóli felmentése miatti felháborodásában oly jelenetet rögtönzött, hogy ez lehetetlenné vált. A kormányt gorbán támadva újból kijelentette ugyanis, hogy hadi tekintetben felsőbbséget nem ismer el, és parancsot sem hadügyminisztertől, sem fővezértől nem fogad el, s hirtelen haragjában mindjárt lemondott seregparancsnokságáról. Miután e magatartása következtében minden kombinált hadművelet lehetetlenné vált vele, a haditanács nem tehetett egyebet, minthogy felmentette őt. Pedig merészsége és kétségtelen talentuma következtében ő lett volna talán most a legalkalmasabb a fővezérségre. Ha idejében rábizzák, valószínűleg áttört volna egy korábbi tervnek megfelelően szűkebb hazájába, a Dunántúlra, s Világost elkerültük volna.

Perczel most győzedelmeskedett önmagán. „Nem akarván bajt bajjal tetézni, sem vizzályt idézni elő a seregben”, július 30-i utolsó napiparancsával²⁰ búcsút mondott a hadseregnek. Feljegyzéseiben később azt írta, hogy Vörösmarty, Bajza, majd a két Madarász ment hozzá utóbb azzal, hogy Kossuth megbánta szegedi tettét s kész lenne őt minden hadak fővezérévé, sőt diktátorrá is kinevezni, de ő ezt visszautasította, mert ekkor már késő volt minden.²¹

A szabadságharc bukása után Kossuthot és Görgeyt egyformán elítélte. A bukás okát az ő mellőzésében látta. Rögeszméjétől, hogy ő van hivatva a hont megmenteni, nem tud élete végéig szabadulni. Már a menekülés első hónapjaiban szembefordul Kossuthal s ő akar a menekültek élére állni. Sumlán vannak még, amikor nyilvánvalóan hirtelen felindulásában azt írja Kossuthnak, „bánja, hogy Magyarországon agyon nem lövette, de még itt is meg fogja ölni”.²² Az emigrációban később is külön vezetőszerpet akar vinni Kossuthal szemben. Ekkor is mindig azt hajtogatja, hogy ő az egyetlen ember, aki Magyarországot megmentheti. Meggyőződése, hogy kijelöltje a Gondviselésnek, a híres üstökös évében született és Zsomböri Fanni megjósolta, hogy utóbb ő menti meg a hazát. 1866-ban, mikor a porosz háborúval kapcsolatban felkelést terveznek, Kossuth eleinte Perczel együttműködésére gondol, „ki bolond, de igaz hazafi”. De egyetértésük csak rövidéletű volt. Kossuth magának követelte a felkelés katonai fővezérletét is, az olasz lapok következetesen mint Kossuth generálisról írtak már róla. Perczelt ez felbőszítette. Magának követelte a fővezérséget. „Ismerem Kossuth Lajost, egy rendkívüli tehetségű és érdemű nagy férfiút, ki Magyarországnak kormányzója volt, — írja neki 1866 június 15-én,²³ — de nem ismerek és soha sem fogok ismerni Kossuth Lajos generálist. Kossuth generális egy abszurdum, egy nevetség, egy kalandozás. A haza igazságot követel, azt csak igazsággal lehet megmenteni”. „Meg lőn mondva előre, — írja ugyanebben a levélben, — hogy aminő mértékben

²⁰ Uo. 150. l.

²¹ Lásd erre és a következőkre Kosáry Domokos idézett tanulmányát.

²² Kossuth közlése menekülttársainak. László Károly: Napló-töredékek. Bpest, 1887. 40. l.

²³ Közölve a levél Kossuth Iratai VI. kötetében (Bpest, 1898) a 343. lapon.

becsülendi meg fajunk óriási, a történelemben példáját nem lelő önfeláldozását, ép oly mértékben fogja az igazság Istene őt is áldásával tetézni. Jaj fajunknak és hazánk jelesbjeinek, ha még egyszer merészlendik ismételni ellenemben azon égbekiáltó méltatlanságokat, melyekkel 1848/9-ben megrontottak előbb engem, és bennem elveszték az ezer éves országos létet”. Kossuth e levél eredetijére ezt írta rá: „Szegény megbolondult”, s útjaik véglegesen szétváltak.

A kiegyezés után Perczel félretett minden függetlenségi programot, nem törődött Kossuth óvásával s hazajött. Itthon ünnepélyesen fogadják a legendáshírű tábornokot. Míg Kossuth a függetlenségi gondolatnak igyekezett megnyerni 1867 után is az országot, ő egy tisztí csoport élén a kiegyezés híve lett s mentesíteni akarta a volt honvédeket Kossuth minden politikai befolyásától. Most ebben látja honmentő szerepét. „Előbb hivatott jós, radikál reformer és népszabadító, utóbb diadalmas hadszervező és honvédó vezér, végre 1867/68-ra pacificator és arbitrator” – így jellemzi önmagát. Körülutazza az országot s Kossuth ellen szónokol. Sokszor egészen méltatlan hangon beszél róla. Kossuth, amikor értesül a támadásokról, memoárszerű jegyzeteket küld ellene Irányi Dánielnek. Ennek alapján adja ki Áldor Imre 1868-ban *Kossuth és Perczel* c. röpiratát, ami megtépázza Perczel tekintélyét. Kossuth elleni támadásai, háborgó szavai nem tehettek őt népszerűvé. Most még egykori követői is elhagyják. Háromévi újabb közszereplése után 1870-ben visszavonul bonyhádi magányába s már csak íróasztala mellől hadakozik. Korábbi jegyzetei alapján újból és újból nekifog emlékiratai megírásának. Egy-két kisebb részlet megjelenik belőle életében, de nagyobbik részét az 1890-es évek elején rábizza egy vidéki lap szerkesztőjére, s a Veszprémi Ellenőr Perczel 1899-ben bekövetkezett halála után meg is jelentet belőle tíz kisebb részletet, de támadó hangjuk miatt a közhangulatra való tekintettel kénytelen volt a további közlésről lemondani. Emlékiratainak most közölt részlete Bonyhádról került elő.